

**Commission Africaine des Droits de l'Homme
et des Peuples (CADHP)**
Avenue Kairaba - P.O. Box 67, Banjul, Gambie
Tel. : (220) 4377 721/ 4377 723-Fax : (220) 4390 764
Email : achpr@achpr.org -Web : www.achpr.org

TIXELLAK N AFRIK TI N TƏNƏSGƏMA: TAXLƏK FEL TƏGA TƏŞŞOŞƏM ?

Əşşəyələ ən Taggäyt n Afrik ta təbdädät
fel təxəllak ti n tənəsgəma ti n Afrik

International Work Group for Indigenous Affairs
Classensgade 11 E, DK2100-Copenhagen, Denmark
Tel: (45) 35 27 05 0-Fax: (45) 35 27 05 07
E-mail: iwgia@wgia.org-Web: www.iwgia.org

SÍLFHREÐ

Tæzzugæst.....	1
Isəlfəð ən təxəllak ti n tənəsgəma n Afrik	2
Alxātātān dəy ānnahayāt.....	5
Tixəllak ti n tənəsgəma ti n əs wər əffərur āket- nāsnāt.....	8
Tāmätte d təzuna-net.....	10
Əlməxsud n əlhəq n āgg-adəm ən təxəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik.....	13
Alhəq wa n yəqqālān təla n āmədal.....	13
<i>Iba n mila</i>	13
<i>Iba n əššəriya</i>	14
<i>Ekukəl n əlhəq wa n taggazzen ən Kel-agāma</i>	14
<i>Iba n sam yar n əlhəq wa n təlməwəkkəla dəy əsəggəwar n əddāwlāt</i>	15
<i>Əlhəq wa n tənfa n təyəsə d əyyud</i>	15
Əlqanun n Afrik d əlyəmür n əššəriya wa yəqqālān əlməqqam ən təmust ən ` təxlək`.....	16
Məšnāt ta təgāt fel təxəllak ti n tənəsgəma dəy əddənət	18
Tənfa n məšnāt ta təgay əddənət fel təxlək n Afrik ta n tənəsgəma.....	19
Təsəgərt n əššəyəl ta n taggəyt n Afrik ta təbdādāt fel təxəllak/timättiwen ti n tənəsgəma.....	22
Akəras ən təsəgərt ta n əššəyəl d əzək wa tāt-yəwārən.....	22
Əššəyəl ən təsəgərt ta n əššəyəl.....	23
Tezərəst.....	26

Tixəllak n Afrik ti n tənəsgəma: Awa Tixəllak fel təga təşşəşəm?

Əşşəşəl ən taggəyt n Afrik ta təbdədāt fel təxəllak ti n tənəsgəma

Təzzugəst

A dd-yəbəzən yur 1999, taggəyt n Afrik ta təbdədāt fel təxəllak ti n tənəsgəma (CADHP meş tesəgərt n Afrik) wər təmməjjəy n ad təjyal, fel əddurərāt ta n əlhəq n əgg-adəm ən təxəllak ti n tənəsgəma, s əddəmulāt n as əhənāt timattiwen ti n əhənin təzak dəy təgəlāngəlt ta n Afrik. A dd-yəbəzən yur əmnəy wa n 29 yəmōşən əmnəy wa n xasil ən tesəgərt ta n CADHP wa yəgən dəy Libəya, dəy 2001, əlməwakkilən ən təxəllak ti n tənəsgəma, əhən ak əmnəy ən tesəgərt ta n CADHP dəy ənki əmōşən tigəyyawen ti n wər təha tərrižze dəy əzayəz wa n tərāžze n man d əkukəl n əlhəq n əgg-adəm d erkfaqšan wi n tən-əgərrāwnin. Əgin CADHP dəy sələn ən şəfnak d ibə n sāmɣar wa tən-yəgərrāwən ak əmoş əjil, ibə n tidət-wəy yəgā dəy tərəkəbt ən mədłan-nəsən, ahluk n awa dasən-yəmōşən ayər ən təməddurt, əd taggəzen-nəsən d əlyadäten-nəsən əd təmust-nəsən, d əlləqqu-nəsən wər oger ərāt, d ibə n igi-nəsən dəy tənaden ti n əlxəkumāt, d ibə n əyyud-nəsən dəy əzayəz wa n məşnāt d ibə n məgłan. Dəy zəgzal ən betu, əljawab-nəsən wər əmoş ar təgəyye təddināt fel ad təşşən əddənət fell-assən, yətwəxsəb-assən sāmɣar fel ad əyləsən dəy tette n əllamana d əlhəq-nəsən wa n təmust n əgg-adəm. Sāmɣar ən təxəllak wər nəşşəştin d ərāt ar əlhəq ən təməddurt, wa yətwəlfədən i ak təmətte d təmust-net, təgrəw dəffər ənki əlməxsud n əlhəq wa ze s təlfəđ iman-net tinađen ti n əqqəlnin təlkamāt n əjjəllāt-net, əjjəllāt as əsīdarənən əlməwakkilən ən təxəllak ti n tənəsgəma, ad təltəf fel taggəzen d əlyadäten ən təmust-nəsən, sədderan-nəsən d əmmək wa s əlfədən təgəwert n əddənət.

Dəffər ənki əlməwakkilən ən təxəllak əd təməttiwen ti n tənəsgəma, əgmāyən dəy CADHP a dasən-yəqqəl ayər fel taggəst n əlhəqqən-nəsən wi n əmōşnin fərəđ, CADHP dəy yəymən-asən emas ən məttawən-nəsən əs tədhəlt təlāt ədgər. Toləs CADHP yəşşən as əddəmun əd taggəst ən təxəllak ti n əgewənin oglōnin ak təmətte etwəkukəl d etwənfər əd səssəlkan dəy Afrik yəmōş təqqəft məqqərāt, ta s əlməxsud-net ket-net yəljəm əlqanun n Afrik wa yəlfədən əlhəqqən n əgg-adəm əd təxəllak (Əlqanun n Afrik).

Fel ad təgrəw asəddəwa mōlən n igi n əşşəşəl wa ze fel ənšin imsəşəgran, əmməkkəlnāt tənaden ti n ze ənɣinin timəssa-tini, CADHP yəkrəş tesəgərt n əşşəşəl wa yəqqələn tixəllak/ timattiwen ti

n tənəsgəma dəy 2001. Təgrəw dəy ənki tədhəlt ən muşānān n əzayəz wa n əlhāq n əgg-adəm d əlməwakkilān ən təmattiwen ti n tənəsgəma, dəy ənki tēsəgərt n əššəyəl ta n muşānān təlfād əsaktab yəkmālān a tt-yāmōšān: ``ānnās ən tēsəgərt ən muşānān ən Taggāyt n Afrik wa yəqqālān tixəllak/timattiwen ti n tənəsgəma`` fel əlləfəd n əlhāq n əgg-adəm ən təxəllak əd təmattiwen ti n tənəsgəma dəy Afrik (wa yārān ad yəyru ānnās wa yəkmālān a tt-yəgrəw dəy: <http://www.iwgia.org.sw163.asp>). Annās-wāy yəxbāl-tu CADHP dəy təllit ta n wāmbər 2003, əzzar yəwāt-tu yəqqāl əlkəttab dəy 2005.

Annās-wāy ənta a yāmōšān anāzgom-net wa yāmōšān fārād, mera yəg-e CADHP sādād-net wa n əššəyəl dəy əzayəz wa n əlhāq n əgg-adəm wa yəqqālān tixəllak ti n tənəsgəma, mera dəy ənki yəqqāl sādād wa n xasil wa n sāmyar n əlhāq n əgg-adəm əd tətitt n əlhāq ən təxəllak ti n tənəsgəma.

Əketəb-wāy ənta a ze yəssəryəsān enməgra yəlān əlfaydāt ger CADHP/Union africaine Tēsəgərt ta n əddāwlāten n Afrik (U.A) d əddāwlāten ti n tošāy tēsəgərt-ten, dəy ənki ad yəqqəl tēsəqqablit n əššəyəlān ən CADHP wi n ze əlkəmnin dəy wa yəqqālān tətitt əd taggəšt n əlhāqqān n əgg-adəm wi n təxəllak ti n tənəsgəma.

Əketəb-wāy yəlfād dəy zəgzal awa yāmōšān ānnās wen, dəy ənki yəqqāl ənnizām ən CADHP dəy awa yəqqālān tixəllak ti n tənəsgəma. Əketəb-wāy yəlfāffād awa yāmōšān sannal ən təxəllak ti n tənəsgəma, yətākārrar əlməxsud n əlhāq n əgg-adəm ən təxəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik, d əmmək wa ze s d-yawəy əlqanun n Afrik tədhəlt-net fel taggəšt-nāsnāt. Arwa, əketəb-wāy yəkmāš isālan wi n əqqālnin əzək wa yəwārān taggāyt n Afrik ta təbdādāt fel taggəšt n əlhāqqān n əgg-adəm əd təxəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik, d əlləfəd ən təwəkkəla, əddāt d əzək ən tēsəgərt n əššəyəl ən Taggāyt n Afrik ta təqqālāt təxəllak/timattiwen ti n tənəsgəma.

Isəlfād ən təxəllak n Afrik ti n tənəsgəma

Sādderan n ədāg-wa, wər āmos ar igi n ānnahayāt n awa yāmosān isəlfād n awa dəy əgānāt təxəllak əd təmattiwen n Afrik ti n tənəsgəma. Sādderan-net wər āmos ānnahayāt wər nəla šilat dəy awa dəy təga tāmātte ta n nəsəgəma, fellas dəy əddənət, təy tāmātte tələy isəlfād fārōmin; dəy ənki wər nəsdarān n ad tətīwālfād s ānnahayāt iyyāt da. S əddəmulāt n ənki as yofa ad təlkām ānnahayāt-tāy i isəlfād wi n ze əkkəšnīn sannal ən təmattiwen n Afrik ti n tənəsgəma. Əzayəz-wāy ənta a fel tənəmnāk əddənət ket-net, yərbāx-tu āsaggāwar wa n CADHP ənten tēsəgərt n āsaggāwar n əddāwlāten ti n əgānin eyāf əyyānda əbdādnin fel əlhāqqān n əgg-adəm əd təxəllak ti n tənəsgəma.

Tixəllak n Afrik ti n ətwəlfədnin əs təmust ta n «tənəsgəməyə» dəy əlməxsud wa tənət-yəxsəbən dəy əzəyəz wa n əlhəq n əgg-adəm, əmōsnət əssəyfäten dəy əlyəmürən-nəsnət, əgənət dəy nagmarən-inafradən, imawalən meymədanən d ərət ən magyakən. Mera əssənət as alyadəten-nəsən, təməddurt-nəsən d əddinən-nəsən a tən-yəzləyən. Tawšit ta n kuremən meyməmetən wi n əhənin addəy n Afrik wa n əssəlimən meyməqəbən, tawšit ta n Sanatən ta n əgəla n Afrik, ta n Hadzabetən wi n Tanzanəyə d ta n Ogiekən, əd ta n Sengwerən ənten Yakuutən wi n Kenəyə, a yəmōsən əlmisal ən təmattiwen ti n nagamarən arwa inafadən, arwa əlfədn imən-nəsən əs təmust ən təxəllak ti n tənəsgəmə. Akid təmətte ta n mawalən šilat n Ipokotən wi n Kenəyə d Uganda, ənten Barabaygən wi n Tanzanəyə, əd tawšit ta n Masayən wi n Kenəyə d Tanzanəyə, əd ta n Samburutən, ənten Turkanatən, Rəndillatən, Endorwatən d Ibomatən wi n Kenəyə, ənten Ikaramonjongən wi n Uganda, Himbatən wi n Namibəyə d Keltəmajəq, Ifellanən Wi n Burkina, Mali d Nijər, əd Kəraradən wi n Nijər əd Cad a yəmōsən əlmisal ən mawalən meymədanən, əntəni da əlfədn imən-nəsən əs təmust ən təxəllək ti n tənəsgəmə. Imaziyən wi n Afrik ta n təməşna əntəni da təmust ta n təxlək ta n nəsgəmə as əlfədn imən-nəsən.

Isəlfədn wi n əmōsnin xasil ən tawšiten ti n əlfədnin imən-nəsnət əs təmust ta n təxəllak ti n tənəsgəmə wər əmosən ar : alyadəten-nəsən əd təməxsar-nəsən wər nola dəy zuyəz əd ti n tawšiten ti n tənət oqlənin əket, dəy ənki alyadət-nəsən təha təzak, fellas təbuk s a dintənəl. Təsəlfədn iyyət ta təmmunət wəllən dəy igət n əlyadəten-tini, wər təmos ar esəbdəd ən təgəttəwt ta n təməddur ən tətawšiten-tini, əddərurət-təy təqqən dəy taggašt n əlhəqqən wi n əhənzəyə meyməəzzuy ən mawalən, d əsəbbələl-nəsən dəy ərrəyəyən wi n t-əhənin d awa d-ogəznət təmattiwen-tini. Tixəllak-tini, yəllikən as ojabnət fellas ibə n şəfrar a tənət-yəgərrawən, ətiwanfərnət dəy əzəyəz wa s wər əttəynət, yəg-enət əlməxsud-wəy daw ti n yədnin, tənət-əxwəlnin. Təməddurt-nəsnət fəw təgə dəy əhənzəyə wa s təkkus təməzduq-net, fellas yəfnək, dəy ənki timattiwen-tini jəddun oşəsnət, dəy əddəmulət n as wər t-yəlla erk igi wa tənət-wər-nəgərrəw, ger za wa sər əssəyasət wəla da wa sər təməxsurt-nəsnət. Əlxəkumət əd təsəgar-net wər dasnət-əgenət tətəkəl ta n samyar ən təmust-nəsnət d ənnəkud i as, wa tən-yəznən as wər əhornət d ərət mōlən a yəqqəl, fellas tinađen ti n təwəgginin kəllu əlkəmnət i taggəzən ən tawšiten ti n oqlənin əket. Yərw-asnət-du ənnizəm-wəy erk fəqşən əgənin dəy ibə n samyar, təddəgušt əd şəfnək wər nəmos ar ekukəl n əlhəqqən n əgg-adəm wi n ətwəlfədnin i təxəllak / təmattiwen-tini, dəy ənki yətwəgr-in as alyadəten-nəsnət əd taggəzən-nəsnət əd təməxsar-

nāsnāt āhānāt tāzak fāwda, dəy əlyəmur wa s wər tənāt-təmmer tənāt wəliyyāt ta tənāt-təqqālāt, təqqāl ti-n-tufat-nāsnāt əd tətīt-nāsnāt, yətwāxsāb wen ārāt dəy tarrāyt ta n tātte n ālhāqqān-nāsnāt.

Asawaḍ wa n təmust n āgg agāma meḡ ta n «mi d-yāzzarān» wər əla edgər wa ze s yətwəlfəḍ samal ən təmust ən təxəllak ti n tənəsgəma. Alafaḍ ən «təxəllak ti n tənəsgəma» dəy əzayəz wa s timattiwen ti n wər nəgrew iman-nāsnāt arwada əs tərna n əssayasāt ta n kel āsab n əlistiyamar a yāmōsān əddəlil wa s əlməxsud-wāy wər əzlalāy arwa da dəy Afrik. Tolās, təla meḡ əlistiyamar wārgə Kel-əlistiyamar wa n kufar yas. Dəy Afrik, dəffər əlistixlal, tawšiten ti n əssəxātnin, ākkōkālāt ti n əfnāknin wər nəla ālqāwwa, ətwālānāt s əššil. Etwəlla-wāy yəgān dəy āddāwlāten ti n Afrik, a fel təbdād təsəgərt ta n Afrik ta təqqālāt ālhāq ən təxəllak ti n tənəsgəma fel ad yərəz we n əzzul.

Wārgə fel as yāha alyalim agāma a tt-yəyāssābān dəy tənəsgəməya, kəlākāla kundāba wa d-yəršālān əzzul-wāy, yəlfəḍ iman-net əs təmust-tāy, s əmmək wa s tətwāxsāb ānnahayāt təmust ən təxəllak ti n tənəsgəma. Annahayāt-tāy tənna: təxəllak-tini wər əxsebnāt iman-nāsnāt əs təmust ta wər nāmos ar timāttawen ti n tənəsgəma, dəy ənki əzlaynāt iman-nāsnāt əd təxəllak n āddāwlāt ti n yādnin. Tisəgar kəllu ti n əšyālnin fel təxəllak ti n tənəsgəma, šilat ən CADHP, təsəgərt n əddənēt ta n əššəyəl (OIT), akid ti n asaggawar wa n āddāwlāten ti n əgānin eyāf iyyānda d ti n təxəllak-ti n tənəsgəma əntənəti da, əgajānāt wəllen fel tənfa n təməwit ta s əlfāḍnāt təxəllak-tini iman-nāsnāt, əs təmust ta n təmattiwen ti n tənəsgəma.

Wa tən-yofān arwa, yəmmikkān ad yəgu ənnəkud dəy tərreb fel əzzul n ālhāq ən təxəllak ti n tənəsgəma; dəy əzayəz-wāy yāhər a ttu-təlla ānnahayāt ta ze tu-təlfəḍāt, təxsəb-tu s enken yāmos. Aḡora-wa təfirt ta n «Tixəllak ti n tənəsgəma» tāmōs təfirt təssirtāyāt təsəgərt n əddənēt, təbdādāt fel ālhāqqān d əššəriya n təmattewen ti n wər nəla šilat, ti n ətwānfāmin fel əzayəz wa n tətīt, wər nəla teflēt dəy tənaden kəllu ti n tətīt, ti n as ālyadāten-nāsnāt əd taggazen-nāsnāt ətiwālkānāt, ətiwākārāḍnāt. Təməwit ta s ətwālfāḍnāt s ānnahayāt əyyāt da dəy əddənēt ket-net, s āsab wa n «təxəllak ti n tənəsgəma», wər āmos ar əlməxsud wa ze s tənker tāmātte-tāy əd man-net, tənzer dəy man-net awa yāmōsān timxutar-net, tiyəzzab-net əgānin dəy iba n tātṭāfāt n udən, d iba n samyar, fel ad iba etwəhdab-net, iba etwəkukəl n ālhāqqān-net, as təjwār tərgāg iman-net dəy taggašt əd təyəlīft s əmmək wa s das-tān- yəḍmān ālqanun n əššəriya dəy əddənēt.

Arāt wen ənta a din-yətwāgrān, əzzar yətwāgga ənnəzər fel təfirt ta n «təxəllak ti n tənəsgəma», s əmmək wa s tāt-əlfāḍnāt ānnahayāten dəy təsarnaten tina: etwənfər, iba n mila, zəlləy ən taggazen d āyāsab ən man-nāsnāt əs təmust ən tənəsgəma d əmmək wa s tən-yəymān

CADHP. Tisəgar tiyyaḍ šilat ən təsəgərt n əddənət ta təbdādāt fel əššəyəl, əd təsəgərt n əsəggəwar wa n əddāwlāten ti n əgānin eyāf iyyānda, yəbdādān fel təxəllak ti n tənəsgəma, əd kəmatte wa yāzzarān i tənaden ti n əqqālnin tixəllak ti n tənəsgəma n Afrik, a yəlfāḍān ānnahāyten ti n əkkāsnin sannal ən təxəllak ti n tənəsgəma, ānnahayāten-tini, əkrāsnāt fel ti n yəxsāb CADHP (Igət ən sālan yāhā: <http://www.ilo.org>; <http://www.ohchr.org>; <http://www.ipacc.org.za>).

Alxātaten dəy ānnahayāt

Iyyāt dəy ālxātaten wər tāmos ar tədma n as ānnahayāt ən təfirt ta n təxəllak ti n tənəsgəma, d taggašt n ālhāqqān ən təxəllak-tini, wər āmos ar tebādde fell-asnāt dəy zəlləy-nāsnāt əd ti n yādnin tāwšiten dər ədrāwnāt əddāwlāt. Kālakāla tədma-tāy wər təla edgər. Dəy ənki □lməxsud wārgə igi n tənnarāfa dəy ənnəkud i ālhāqqān n āgg-adəm. S əmmək wa s yətwālfāḍ ənki dəy təsarnaten ti n āfālla, yāffo-du as tāwšiten tiyyaḍ ətiwānfārnāt, ətiwāškātnāt s əlyiwadān fārōmin, s əddəmulāt n ālyadāten əd taggažen-nānsāt, əd təməzduq-nāsnāt d əhənazəy-nāsnāt dəy ammas n əddāwlāt. Əddəlilān wi n d-erāwnin ālmasalāten-tini, wər əmmerān tāwšiten ti n yādnin dəy əddāwlāt. Dəy ənki agamay ən taggašt ən təxəllak ti n tənəsgəma, dəy təmust-nāsnāt əd taggažen-nāsnāt dəy šāfnak d iba n samyar, wər āmos lāhān.

Alxāta iyyāt dəy ānnahayāt tosāy əd ta tāzzarāt wər tāmos ar: dəy Afrik, təfirt ta tənəsgəməya wər təlfed tāwšit iyyāt da, fellas kel-Afrik kəllu təmmār-tān tənəsgəməya. Yəgmāḍ-tu āššāk as Kel-Afrik ket-nāsān tənəsgəməya a dd-əgmāḍān, sānnal n as agāma a dəy əxsārān dat ašša n əlistiyamar wa n kufar, dəy ənki ket-nāsān əgrāwnāt-tān təyəzzab dəy azzaman n əlistiyamar.

Mera CADHP yəssimyar təmust ən tāwšiten ti n yādnin. Dəy ənki as yəjwār as timattiwen tiyyaḍ ti n āhānin tāma, əlfāḍnat iman-nāsnāt əs təfirt ta n «tənəsgəməya» fel ekkas ən sānnal ən təməxsurt-nāsnāt, yāhōr ad din-yətwəgru as əlməxsud-wāy yətwāwāy-t-i-du ənnizām wa n āzzaman (a yəgān da fel ekkas ən sānnal ən təməttiwen ti n agāma) dəy əddəmulāt n igi n ənnəkud i təyəzzab ti n tānāt-əgārrāwnin, fel ad əfnəznāt fell-asnāt. Wər əgenāt ənken fel tāra n igi n təkma i tāwšiten n Afrik ti n yādnin ti n tənəsgəma, kālakāla, ənnizām-wāy ānnamod-net iyyānda : təmust ən Kel-Afrik əlānin ālyadāt-nāsān əd taggažen ti n tān- əzläynin, əlfāḍnin təmust n ak əyyān dəy ənki. Əlyəmur-wāy yāhōr a d-yətwəgru šilat ən təfirt təlāt ānnahayāt zāgrêt, fellas ənta as tāwālfāḍnāt təyəzzab ti n gārrāwnin inəsgəma, yāssābān sər-əs iman-nāsān s əmməgnu, əfrəgān arwa a sər-əs əgrəwān tedhəlt, fel təyəlift-

nāsān dəy əzayəz wa n sāmyar n ägg-adəm d älhäq-net, s əmmək wa s tāt-yəlfäḍ əššəriya wa fel təşšan əddənet ket-net.

Iyyāt älxāta tolās, wər tāt-yāmos ar tədma n as igi n əḍḍəmun fel tātte n älhäq n ägg-adəm wa n təxəllak ti n tənəsgəma, wər āmos igi n tənāmāraṭen ger tāwšiten, əd cəgget ən təyətte gār-esnāt.

Ənnəzər-wāy wər əla edgər kəllu da. Dəy ənki, ak iyyān yəssān as äddāwlāten n Afrik kəllu əssirtāynāt tāwšiten wər nola, yerāw-du əlməxsud-wāy kumārṭāy ən taggažen fārōmin d älyadāten wər nədrew āsab.

Ajjällāt-tāy təsihāššal ak iyyān ad yəssəmyər təmust n ak tāwšit, yəssəmyər təmust-net d awa tāt-yəzlāyān əd ti n yādnin, fel ad təgrəw ak əyyāt əddəlilān wi n tətṭit-net dəy šāḍman n əlxurrəya, əzayəz-wāy ənta a yāmōsān ayər n enməhlak ger tāwšiten əd təməddurt tədrārāt.

Wər t-yəlla add-yəṭāwāyān enmənkər əd cəgget ən təyətte, ar ad admināt tiyyaḍ tāwšiten dəy ammas n äddāwlāt, as s əddəmulāt n äket-nāsnāt, əfrāgnāt ad əxwəlnāt ti n yādnin əs tāra n «enməllal d iba n mila »əs ləkkum ən tāra-nāsnāt, d ərrəbəx-nāsnāt, əgināt dəy ənki, takmamṭ i ti n yādnin, ti n as əngom da əwārnat tāma, āba s əlanāt tənna, ma d-yənnān ad tətəwəššən təmxatirt-nāsnāt əd deran-nāsnāt. Yāhər ad yəššān ak əyyān as: agamay n älhäq wər d-yətiwəy cəgget ən təyətte, as wər tāt-d-yətiwəy ar ekukəl n älhäqqān n ägg-adəm. Dəy ənki, esəmmutəg n əlməxsudān wi n ze dəy yətwəməmyər älhäq n ägg-adəm əd taggašt-net, šiyyāt wi n təmattiwen ti n əwārmin tāma, wər āmos tinamāraṭen ger tāwšiten meṣ zəlləy-nāsnāt, arwa wər āmos iba n tāra n enməllal ən Kel-äddāwlāten dəy Afrik. Yəmmikkān ad ašəbnāt äddāwlāten i ənnizām-wāy, ədhəlnāt-tu fel a das-əgināt ekkal n as yāmōs-asnāt tedhəlt zəwwərāt, təlāt tənfa dəy əzayəz wa n taggašt n älhäqqān n ägg-adəm dəy Afrik, ənmənnəknāt fel mutag kəllu wi n as yāhər a tt-əllān, fel tətṭit n əlxurrəya dəy Afrik təkrāšāt, s igət ən taggažen ən təxəllak fārōmin wər nədrew āsab, əlməxsud wāy yāhər ad yəməmyər ak tāwšit, əd təmust-net d älyadāten-net, əd tədhəlt ən tāwšiten ket-nāsnāt ti n fel təkrāš. Əlxurrəya-tāy, ənta a yāmōsān fārāḍ, fellas təfānnāz, tənāquqqu timəssa kəllu ti n d-yewāy iba n mila d iba n emsənəgra.

Arwa CADHP yəgrā təqqāft ən wi n wər nəgra əlməxsud n ānnahayāt ta n «təxəllak ti n tənəsgəma»odmān tolās as ənnəzər-net wər əla älfāydāt wələyyāt dəy Afrik, fellas iḍuf wen ənta a das-əgān Kel-əlistiymar dəy äzzaman wa s təxmāk Irob Afrik, əd wəyyaḍ əlxəkumān n Afrik dəffər əlistiymar, s ənki as əgān sər-əs tiyassaren wər nəla əlqimāt. Dəffər ənki, kud yəllikān as iḍufān n ānnahayāt-tāy wəyyaḍ ixarābnin, ayora-wa əddənet ket-net təg-as ekkal tāhā tənfa, wa ze dəy əgru ak iyyān, yənzər-in dəy man-net as tiyyaḍ tiyəzzab

əgânin dəy iba n mila, d iba n şāfrar, šilat ti n əxwālnin imawalān əd
nagmarān əd nafradān dəy Afrik ta n ayora-wa, as təlķām ānnahayāt-
tāy. Dəy ənki təfirt-tāy, ənta a yāmôsān tarrāyt ta ze fel əgu ənnəkud
fel təyəzzab ti n əqqālnin ālhāqqān n āgg-adəm.

Tixəllak ti n tənəsgəma d ti n əs wər əffərur āket-nāsnāt

Dəy təmazāy en əd dəwannetān wi n əqqālnin tixəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik, aṣora-wa wəyyaḍ ayalak, āššōfān təfirt ta n «tāmātte ta s wər əffərur āket-net»fel ekkas ən sannal n āššāyḥāt n āyalak wi n s yəṭāwannu «kel-agāma». Bašan CADHP yāššōfa ad təxbəl tāmātte kəllu təfirt ta n tixəllak ti n tənəsgəma dəy əddənēt ket-net, təgu sər-əs əššəyəl, akid dəy Afrik, fellas təfirt-tāy dəy ānnahayāt-net ta n āzzaman, ənta a yəkkāsān əlləfəḍ ən taggāyen meṣ tāwšiten ti n yəmmār əlməxsud-wāy, arwa təssirṭāy-tānāt kəllu. Wər oger as təssāyrot-tāy, təljām tiyyaḍ timattiwen tin «əs wər əffərur āket-nāsnāt»əd «ti n tənəsgəma» egas ak iyyān yəssənēt as wər t-yəlla əlkənnaš meṣ ānnahayāt ,ta ze təlfəḍāt sānnalān wi n ze wər nəssərtəy tixəllak-tina.Wa tān-yofān as a tt-əllin wəyyaḍ sānnalān ən tiyyaḍ tixəllak, ti n as wər t-yəlla əmmək wa ze s ətwəlfəḍnāt. Dəy ənki tənfa n āsakat ən tixəllak ti n tənəsgəma d tixəllak ti n əs wər əffərur āket-nāsnāt, ayan-net igəzzūlān, ənki as yofa ad nəsdəwu fel ānnahayāt rəyīsāt, təlkāmāt i ənnizām yəmmūnān n awa yəqqālān ālhāqqān n agg-ādəm wi n fel təga təddəgušt.

Əlməxsud n ālhāqqān n agg-ādəm wi n ətwəlfəḍnin i tixəllak ti n tənəsgəma d ti n əs wər əffərur āket-nāsnāt, wər olen dəy əzayəz wa s tān-yəlfəḍ əššəriṣa wa fel təssān əddə net ket-net, addəy-wāy yəlā təlkāmāt təlāt ədur. Ārāt wa yəzlāyān ālhāqqān wi n tixəllak ti n tənəsgəma d ti n əs wər əffərur āket-nāsnāt, wər āmos ālhāqqān wi n tixəllak ti n əs wər əffərur āket-nāsnāt, ətiwəlfəḍān əs wi n ālyalim iyyān, mera wi n tixəllak ti n tənəsgəma ətiwəlfəḍān s ālhāqqān ən tāmātte fərūrāt. Ālhāqqān win əddinān i ayalak win təxlək ta s wər əffərur āket-net meṣ tāwšiten dəy āddāwlāt, ger win əqqānnin dəy əddin wāla awal, wər āmosān ar təla n turagāt n ārabax dəy ālhāq n ālyadāt bəri taggāzen, igi n əddin-nāsān, igi n tənfa s awal-nāsān,təla n turagāt n igi n tənəmmənəka, eggaz ən tənaden n āddāwlāt,d awa dər olānāt. Dəy as əṭāyān d ayalak wi n tāmātte təyadāt ger za ālyalim iyyān wāla da egāggāl ən tāmātte-tāy,əd wi n tāmātte ta s wər əffərur āket-net.Ālhāqqān-wina əljāmān Kel-tāmātte ta s wər əffərur āket-net d āyalak wi n tāmātte ta yadāt.

Ālhāqqān wi n tənəsgəməya, əntini əmmārān tāmātte, as yəga ənki da əlfəḍān ālhāqqān n ālyalim əyyānda.Wəyyaḍ dəy ālhāqqān-wini wər āmosān ar ālhāqqān ən tāmātte dəy təla n āməḍal, əməzduy, tilwat s ərrəzəy-net. Taşuşənt n āsāggāwar n āddāwlāten ti n əgānin eṣāf əyyānda, fel ālhāqān ən Kel-tāmātte ta s wər əffərur āket-net, meṣ tāwšiten dəy āddāwlāt, d əddin-nāsnāt, d awal-nāsnāt (taşuşənt ən Kel-tāmātte ta s wər əffərur āket-net) wər tāt-āhen ālhāqān-wina, as yəga

ənki da, təla n əlhəq ən təla n əmədal, əd tilwat dəy ərrezəy n əməzdug əntini a yəməsə təssəgbəlt n əlqanun wa n 169 n OIT (Əlfəşələn-net wa n 13 ar 19) ənten dəy təşuənt n əsəggəwar n əddəwləten ti n əgənin eyəf əyyānda, ta təqqālāt əlhəqqān ən təxəllak ti n tənəsgəma (Əlfəşələn-net wi n 25 ar wa n 30). Əlhəqān ən təla n əmədal wi n əssərtəynin Kel-təmätte d tilwat dəy ərrezəyən n əməzduy, əntini a yəməsən iyyāt dəy təlawen ən təxəllak ti n tənəsgəma, ta təməsət fərad - dəy əddənət ket-net šiyyāt dəy Afrik - fellas wər t-yəlla əmmək wa ze s əmməjjəyən əd təmust ən təmətte-təy, dəy təməddurt-net d əğaraw ən turagāt n əğaraw ən tətitt dəy wəyyad əlhəqān ən təmətte, wi n əməsnin fərad šilat ən təla n turagāt n əlafad ən ti-n-tufat-net, ləkkum i tarrəyt ta təssəfa fel tətitt-net dəy təməzduq-net, d igi n tənfa s əlyadāten-net əd taggəzen-net.

Əzzənəfən ən taggašt n əlhəqān n əgg-adəm šilat ən wi n təxəllak ənken ta n Sanatān, Pigmetān, Ogiekān, Masaaytān, Kel-təmajaq, lhadzabetān, d awa der olān. Tawšiten-tina wər səsənnāt d ārāt ar ad əssənnət fell-asnāt əddəwləten, fel taggašt n əlhəqān-nəsnāt wi n əqqālnin əlyalim əd təmətte, d əğaraw ən turagāt n əbbələl dəy mədlan-nəsnāt wi n əttarix, d əlyadāt, s əmmək wa s ətwəxsəbən i ak əyyən dəy əddənət. Egas aššən n əlhəqān-wini i yəggən. Tawšiten ti-ni wər gəmməynāt ar ad təgu məšnāt fel təmust-nəsnāt dəy əddənət, fel təyəlift n əlhəqān-nəsnāt, əd taggašt ən taggəzen-nəsnāt dəy təməddurt-nəsnāt. Əyyən dəy ārātən wi n dasnāt-təhə tənfa wəllen, təməs-tu taggašt n əlhəqān-nəsanāt wi n təmust ən təmətte, d əğaraw ən tarrəyt əs mədlan-nəsnāt wi n d-ərsəlnāt, əd tilwat dəy ərrezəyən wi n t-əhənin, wi n dəy təqqān təməddurt-nəsnāt. Zəma s təqqəft ta dasnāt-təməsət tayman, əyyāt təməs-tāt taggašt n əlhəqān-nəsnāt wi n təmust ən təmətte, a tən-yəməsən təla n əməzduy, a yəggen dəy təxəllak-tini odmānāt as əlməxsud wa n əlhəq ən təxəllak ti n tənəsgəma, ənta a yəməsən ənnizəm wa ze dəyərbəxnāt, mera yofa əlhəq wa n təmust ən təxəllak ti n əs wər əffəur əket-nəsnāt.

Tāmātte d tǝzuna-net dǝy ǝhǝnzazǝy

Fel ad ǝsǝryǝs ǝn tǝgǝrǝwt ǎn tǝzunt ta tǝga tāmātte dǝy ǝhǝnzazǝy, ǝssǝrir wa n dǎddew a danǎy-ǎssǎknu ilmisalǎn wǝyyaḍ ǝn tǎwšiten ti n as, dǝy Afrik ǎlfǎznǎt iman-nǎsnǎt ǝs tǝmust ǝn tǝxǝllak ti n tǝnǝsgǝma. Tixǝllak-tini wǎrge kǝllu-nǎsnǎt as ǎhǎnǎt ǝssǝrir-wa, aganna-nǎsnǎt ǝas a yǝtwǎlfǎḍǎn de, mǎsǎlǎn fel ad yǝgru ǎlyalim tiyyaḍ dǝy tawšiten ti n ǝs tǝga tǝnǝqqest-nǎsnǎt dǝy ǝsaktab-wa. ǎssǝnǎt as ǎlmisal ǝas a yǝtwǎffǎn dǝy ǝssǝrir-wa dǝy ǝzǝgzǎl ǝn betu.

Äkal	Täwšit	Ässäyälän wi n täha tättit
Aljazayər	Amaziɣ Kel-təmajäq	Imagyakän Imawalän kel-təzrek
Angola	Sanatän	Inagmarän-inafradän
Botswana	Sanatän	Inagmarän-inafradän
Burkina Faso	Kel-təmajäq Ifellanän	Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek
Burundi	Ibatwatän	Inagmarän-inafradän
Kämrün	Ibokatän/Bagyelitän Ibakatän Imədzan Mbororo	Inagmarän-inafradän Inagmarän-inafradän Inagmarän-inafradän Imawalän kel-təzrek
Santär-Afrik	Ibaakatän (Ibayakatän, Biakatän) Mbororo	Inagmarän-inafradän Imawalän kel-təzrek
Addäwlät ta n Kongo	Yakatän	Inagmarän-inafradän
Kongo Dämokratik	Ibatwatän,Ibacwatän, Bambutitän	Inagmarän-inafradän Inagmarän-inafradän
Mäsär	Amaziɣ	Imawalän kel-təzrek
Häbaša	Somalitän Afaratän Iboranatän Ikərayütän(Oromo) Inuweritän	Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek
Gabon	Baka	Inagmarän-inafradän
Kenəya	Ogiekän(Okiekän) Iwattatän Isengwerän Iyaakutän Maasaytän Samburutän Elmolotän Turkanatän Rəndilletän Iboranatän Somalietän	Inagmarän-inafradän Inagmarän-inafradän Inagmarän-inafradän Inagmarän-inafradän Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek Imawalän kel-təzrek

	Gabratān Ipokotān Ēndoroitanā	Imawalān kel-təzrek Imawalān kel-təzrek Imawalān kel-təzrek
Libəya	Kel-təmajāq Amaziḡ	Imawalān kel-təzrek Imawalān kel-təzrek
Mali	Kel-təmajāq Amaziḡ	Imawalān kel-təzrek Imawalān kel-təzrek
Marok	Amaziḡ	Imagyakan/Imawalān kel-təzrek
Namibəya	Sanatān Himbatān	Inagmarān-inafradān Imawalān kel-təzrek
Nijer	Kel-təmajāq Ifellanān Ikarādan	Imawalān kel-təzrek Imawalān kel-təzrek Imawalān kel-təzrek
Nijerəya	Ogonitān	ārāt ən nəsfərag
Rəwanda	Batwatān	Inagmarān-inafradān
Afrik ta n Āgāla	Sanatān	Inagmarān-inafradān
Tunəs	Amaziḡ	imagyakān
Uganda	Batwatān Benetan Ikaramojongan	Inagmarān-inafradān Inagmarān-inafradān Imawalān-Kel-təzrek
Tanzanəya	Ihabzabetān Akietān Maasaytān Barabaygan	ārāt ən mawalān Inagmarān-inafradān / ārāt ən nəsfərag Inagmarān-inafradān Imawalān-Kel-təzrek Imawalān-Kel-təzrek
Zambəya	Sanatān	Inagmarān-inafradān
Zəmbabəwe	Sanatān	Inagmarān-inafradān

Elmæxsud n əlhəq n əgg-adəm ən təxlək ti n tənəsgəma dəy Afrik

Kudis elmæxsud n əlhəq n əgg-adəm dəy Afrik yəggət, arwa təzzəwāt təgərrāwt-net fellas wər ola s əkal d əyyān, as yəga ənki da yəlāy əlfāydāten əgānin mila yəllikānān.

Alhəq wa n yəqqālān təla n əməḍal

Iyyāt dəy əlfāydāten ti n olānin, kud əmōsnāt xasil da, əmōsnāt tāqqāft, fellas wər tāmos ar as imawalān, inagmarān-inafradān əd taggāyen ti n əlfāḍnin iman-nāsnāt əs təmust ta n tənəsgəməya, fāw ətiwāstāyān dəy məḍlan-nāsān, bəri yətiwāgdāl-asān ad ərbəxān dəy ərrəzəyān n əhənzazəy-nāsān wa dəy təqqān təmədurt-nāsān. Əlyəmür-wāy ewayān-t-i-d ārātān fārōmin šilat n as ənnizām wa n tətīt ən kel-əddāwlāt, wa fel təsdāwa yəlkām i taggāzen ən magyakān, dəy ənki yənfār-in ta n mawalān əd təxəllak ti n yādnin əttāfnin tegmərt mey tefrət, mey teməwit ta n igi n fərgan n əlxəkumān, bəri tegalāngālt-net tətīwāylāfāt, medāy əššarikaten məqqōrnin əgānin tənfa s a yəggān dəy əhənzazəy, šilat ən ti n tākkāsnin amādāla, ifāyyān, isəgyak wi n kel-fərrəg, wiji wa n kələnzir, igi n tiššəwway n aman, d awa der olān.

Ahalak d əmməḍəs ən məḍlan-nāsān, d iba n šāfrar n əlhəqān-nāsān wi n əlyadāt, wi n əqqālānin iməḍlan d ərrəzəyān wi n əhənzazəy-nāsān, a yāmōsān əddəlil wa s ba s tərbāx təmətte dəy məšnāt ta n taggāzen, ta s ənta as təbbəlāl a yəlān əlqarniten n elan dəy təməddurt-net. Elmæxsud-wa yewāy-du iba n sām̄yar d ətərkəb ən mutag wi n əs təddār. Assag wāy yāhā tāzak n a sər-əs d-yawəy əššəbabān wi n əsəbbətti n təmətte ta n təxəllak ti n tənəsgəma, yəshāššāl-tāt əlmæxsud-wāy ad təqqəl təmətte n məggənza wi n wər nəla šilat dəy əlləqqu dəyəddənət. Əlyəmür-wāy yāmōš iba n sām̄yar n əlqanun n Afrik (dəy əlfəşəlān-net wi n 20, 21 əd 22) wa yəlfāḍān as timəttiwen kəllu əlānāt əlhəq ən təməddurt, d ərabax dəy ərrəzəyān wi n əhānin əhənzazəy-nāsnāt, əd tətīt dəy taggāzen-nāsnāt d əlyadāten-nāsnāt. Əməzduy wan təxəllak ti n tənəsgəma, kud təyāllāl əddənət yəfānnāz, dəyənki wər t-yəlla əmmək wa ze s əttəynāt təməttiwen-tini dəyəhənzazəy-nāsnāt, yāmōs-asnāt ārāt-wāy tāzak dəy ti-n-tufat-nāsnāt.

Iba n mila

Yəllikān as tixəllak ti n tənəsgəma əhānāt timəttiwen, ti n yəgārrāw šāfnak fel iba n mila d tāwšiten ti n tənāt-oglānin əket, ti n dasnāt-

əgānin ekkal ən kel-əru. Əllān-tu əlyiwadān medāy əlyibān fārōmin wi n tənāt-əlfādnin ənken kel-əru, izənga, kel-məzzan, d iba n əlyadāt wələyyāt, əkkālnāt-tənāt šilat n altan yəkmān ikāllān n Afrik wi n əzzāman. Isāwadān šilat ən wina, əntini a yāmōsān əššəbab ən šāfnak, d iba n sām̄yar, milka, iba n igi dəy tənāden wi n dasnāt-tāggināt təsəgar n əlxəkumāt əd tawšiten ti n tənāt-oglanin āket. Əssaxāt n əlyiwadān-wina, ənta a yāmōsān əlāq əyyān šilat n ərgum i təmattiwen ti n tənəsgəma, mera āmōsān iba n sām̄yar n əlfəşəl wa n 5 n əlqanun n Afrik wa yəlfādān as ak əlyalim yāhōr əd sām̄yar, əd təfləst s əmmək wa s tan-yəlfād əlfəşəl wa n 19 wa yənnān as tixəllak kəllu ogdānāt, āhōrnāt d sām̄yar yolān fellas iman wər šuridān wəyyad.

Iba n əššəriya

Agaraw ən tarrāyt s əššəriya, yāhā ārātān wi n əzzarnin dəy əlfəşəlān əggōtnin wi n yəkmāš əlqanun n Afrik, a tən-yāmōsān əlfəşəlān wi n 3, 4, 5, 6, əd wan 7, bašan yətiwāgdāl i təmattiwen fārōmin d əyalak wi n nəsgəma. Yətiwālfād dəy əlfəşəlān-wina as əyalak kəllu ogdān dat əššəriya, əlān da turagāt ən təyəlift togdāt dat əssəriya; dəy ənki əyalak kəllu əlān əlhāq n iba n təddəgušt əd taggašt ə man-nāsān, dəy ənki wər t-yəlla əmmək wa ze s əggəzān kəšo mey ətwəxfəlān bennan tiwər əddəlil; tolās əyalak kəllu əlān tarrāyt ta ze s əgrəwān ayər dat əššəriya a tt-yāmōsān āboka. As yəga ənki da kel-agāma fāw tənābazān bennan, əggəzān kəšo dəy iba n tidət, tawāddābān-tən gāndāforitān, iyāwnan-nāsān əd təla-nāsān fāw tūmmuyin bennan, yətwəhəššəl-asān ərrəzum n āmana d əsəcci.

Ekukəl n əlhāq wa n taggažen ən nəsgəma

Ekukəl n əlhāq wa n taggažen yəddīn dəy ārātān wi n āmosnin tette n əlhāq n əgg-adəm, wa yəhdābān tixəllak ti n tənəsgəma. Ekukəl n əlhāq wa n taggažen yəmīzrāy d əlqanun n Afrik wa yəsəbdādān əlhāq-wāy əd təmüst n ak əyyān (əlfəşəl 22).Ekukəl n əlhāq wa n taggažen yāmōs əššəyfāten, mera əššəbab-net wər t-yāmos ar igaggālān āmōsnin kumārṭāy. Məsālān, arakab n ərrəzəy n əhənəzəy wi n dəy təqqān təməddurt ən kel-agāma, əlyib-wāy yəkmā əlyadāten ən təxəllak ti n tənəsgəma: yəgāddāl-asnāt təməwit ta ze s əṭṭəfnāt imutag wi n təməddurt-nāsnāt əd taggašt n əlyadāten-nāsnāt əd təttit-nāsnāt əd təmüst-nāsnāt ənken əs tənāt-əsdārānnāt.

Iba n sām̃yar n ālhāq wa n talmawəkkəla dəy āsāggāwar n āddāwlāt

Əyyān dəy ārātān wi n əlfāḍnin təxəllak ti n tənəsgəma d tēmāttiwen ti n dər olānāt, wər āmos ar iba n təla n əlməwəkkilān s igət dəy āsāggāwar n āddāwlāt mey dəy tisəgar ti n əlxəkumāt, išāḍman n ənki as timxutar ti n tənāt-əqqālnin wər kāla ad tu-təlla tənāṭ ze tənāt-tānyit. Əlməxsud-wāy yəmmīzrāy d əlfəṣəl wa n 13(1) n ālqanun n Afrik wa yəḍmānān i kel-āddāwlāt kəllu təla n turagāt n eggaz ən tənəḍen ti n əssəyasāt n ākal-nāsān.

Dəy Afrik, āddāwlāten ti n əşşānnin fel tēmūst ən təxəllak ti n tənəsgəma wər fərur dəy məḍlan-nāsnāt. Ti n tənāt-əxsābnin dəy ālqanun-nāsnāt mey dəy əşşərəḍān-nāsnāt. Iba n māşnāt fell-asnāt dəy əşşərəḍān d əlqanunān, yāmōs əyyāt dəy təmxutar məqqərāt i təxəllak ti n tənəsgəma.

Ālhāq wa n tənfa n təyəssa d əyyud

Igət ən məzduyān ən təxəllak ti n tənəsgəma, əd tēmāttiwen ti n dər olānāt wər əknən təttit, wer tən-yāha ar ārāt ən mutag, bəri wələyyān da dəy wəyyaḍ idāggān. Timəkras ən lākkolem məḍāy lākātārotān wər əggətān, wi n t-əllānin ənīmāggāgān wəllen gār-essān, tarrāyen əntənəti d awa dər olānāt fāw əxšādnāt, əlyib-wāy yəsīmbāg ənneyāt ən māşşāyālān əd tənəḍen ti n dər ənneyātāfān. Ənki as dəy məzday-wini əddəkuḍ ən tāmātte ta n əljahilān ta n kel-agāma, togla igət dəy āddāwlāt-ket-net, əzzul-wāy yəmmīzrāy d ālqanun n Afrik, şiyat s əmmək wa s yəlfāḍ:

- togdat dat ālhāq wa n āgaraw ən mutag n əlxəkumāt dəy ākal i ak əyyān (əlfəṣəl 13(2))
- təla n ālhāq wa n əyyud (əlfəṣəl 17(1))
- təla n ālhāq n āgaraw ən məḍlan əd tədhəlt ən lākātārotān (əlfəṣəl 16 (2))

Wər əggət dəy təxəllak ti n tənəsgəma, wa yəḡārrāwān əyyud s əlluy. Ənki as əddukaḍ ən wi n əyrānin dəy kel-agāma, fāw yāha daw āḡānna n əddukaḍ ən wi n əyrānin dəy āddāwlāt ket-net, igət ən wi n əggāznin tēyāre ta n kurdadi, ənta wər əla əlqim fərūrān. Əddəlilān fārōmin a yāmōsān əşşəbab n əzzul-wāy. Mera əḡān dəy iba n lākkol ar iba n

lækkum ən täyäre iman-net älyadäten d əddərurāt ən təxəllak ti n tənəsgəma.

Əzayəz wa n əssaxāt ən təyəssa n təxəllak ti n tənəsgəma fəw wər fərur, arwa imuzārən ən ləkātərotən wər das-ənəkədən səmməgnu. Əzzul-wäy yəlkām i şāfnak wa tənāt-yəgārrāwən yāmos-asnāt əyyāt turna dəy təttit-nāsnāt d əzayəz wa n əssəyasāt. Arwa, tixəllak ti n tənəsgəma fəw əxsārnāt dəy dāggən əgūgnin wi n dəy-āhənāt təzak ən tātəwet rəyīsāt. S əlməxsud n as tixəllak ti n tənəsgəma fəw wər tənāt-yəkəttu əlxəkum, əngəm yāg-enāt tizarāt dəy tənəden-net, fellas yəsīmāxatār-tənāt əlləqqu d təljuhəla, əssaxāt ən təyəssa-nāsnāt fəw tiləkukāt dəy a yāggen. Tolās, yāhər ad yəssān ak əyyān as yoccā fellas elan-wina igət ən tāşşe n erk aman d igət ən kənnasən dəy tawwen, igi n man əd təbəzzegen.

Dəy ənki as əlməxsud wa n əlhəq n əgg-adəm wa n təxəllak ti n tənəsgəma d təməttiwen ti n dər olənāt, yāmôs təqqəft məqqərat. Taggaşt əd təyəlift n əlhəqən-nāsnāt əmôsən əlləjam dəy tərreb.

Egas, yāhər a din-yətwəgru as s əddəmulāt n as elan-wina, əlhəq wa n taggazen yəgrāw taşkalt molāt dəy əlqanun d əşşərədən wi n əssəyasāt, yāha təddəmut əs wāla dəy ārāt ən dāggən wi n wər das-nənəkəd kāla da dəy əzayəz wa n təla n əmədal. İkəllən wi n əkkəlnin tinađen-tina təh-en əddəwlāt ta n Afrik ta n Əgāla, Aljazayər, Marok, Mali, əddəwlāt ta n Kongo, Burundi əd Kəmaru. Dəy əjjəllāt ta n əyora-wa, əlməxsud-wäy yāhər əd tədhəlt fellas yāh-e əttāma fel ti-n-tufat molāt.

Əlqanun n Afrik d əşşəriya wa n əlməqqam ən təfirt ta n ‘ təxlək’

Əlqanun n Afrik wa yəqqālən n əgg-adəm wa n təməttiwen (Əlqanun n Afrik) yəssəbdəd əlhəqən wi n əlyalim əyyān akid wi n təmətte. Əlhəqən wi n togdat əd səmyar ən təmust n əgg-adəm (əlfəşələn wi n 2, 3 əd wa n 5) as yəmməkkən ad ətwəggin i ak əyyān, akid əlyalim ən təmətte ket-net ta n nəsgəma. Əlqanun n Afrik yəxbəl əlhəqən-wina arwa yənkād ibə n səmyar-nəsən, əddəlil wa s d-yənzəm təfirt ta n « təmətte »dəy əşşərədən-net, akid təzzugəst d əyāf n Əlqanun n Afrik wa yəssəbdədən əlhəqən wi n əgg-adəm əd təməttiwen. Əlhəqən-wina yəhhişşəl ad əljəmən təwşiten dəy ammas n əddəwläten, akid təxəllak ti n tənəsgəma d təməttiwen ti n dər olənāt. Dəy ənki, əşşərədən n əlqanun n Afrik wa yəssəbdədən əlhəqən-wina, a yāmôsən fərəd fel taggaşt n əlhəq n əgg-adəm əd səmyar-net fel təxəllak ti n tənəsgəma; əlfəşələn wi n məqqornin dəy əzayəz-wäy wər əmosən ar wi n 2, 3, 5, 1, 19, 20, 21, 22, 60.

CADHP yəlfəḍ ənnəyāt-net ta ze s yəsrəy əzzul-ket-net wa dəy təga tədma s əlhāqān-wini ətiwakakālān šəyyāt wi n «tāmātte/təmattiwen». Ənki as tasusənt ta n 75/92 ta təgāt dəy amnəy wa n Kongo/Zayir tətīwəlfəḍ dat təsəgərt n Afrik s əddəmulāt n əlfəşəl wa n 20(1) n əlqanun n Afrik, fel əlməxsud n əlhāq ən tāmātte ta n Katanga fel ekkal ən tənaden ti n tāt-əqqālnin. Kudis təsəgərt n Afrik ta təbdādāt fel əlhāq n əgg-adəm, wər təsdāwa fel kel-Katanga, əlməxsud wa s təxbəl as əzzul-wāy yāhā tarrāyt ta n iba n əššəriya, dəy ənki təyyad tarrāyen, əlhāq wa ze s təgu tāmātte tinaḍen ti n tāt-əqqālnin yāmōs fārāḍ. Əssag wa n Kel-Katanga yora tarrāyt i əššəriya wa təlfəḍ təsəgərt ta n Afrik ta təbdādāt fel əlhāq ən tāmattiwen šilat ən ti n Nijəriya, dəy əzayəz wa yəqqālān taggašt n əlhāq wa n tətiti ən tāmātte ta n ogoni, akid ta təqqālāt ta n mikwalān wi n Mortani. Əddəlil n əzzulān-wini a fel təxsāb təsəgərt n Afrik təfirt ta n «tāmātte» dəy ənnizām d ənnahayāt zəgrōtnin s əmmək wa ze s əgrəwnāt təxəllak ti n tənəsgəma agamay ən taggašt s əddəmulāt n əlfəşəlān wi n 19 ar wa n 24 n əlqanun n Afrik. As təga məşnāt fel əlhāq ən tāmātte filan, as təla tarrāyt n ad təgməy taggašt as yəmməcca əlhāq-net, təsəgərt n əlqanun n Afrik təsmatāg i təxəllak ti n tənəsgəma, fel ad əgməynāt taggašt əd sāmɣar n əlhāqān-nəsnāt dəy əzayəz-wen. Əlməxsud-wāy yāhōr əd tədhəlt fellas tāh-e tənfa təggēt, ənki as nodma s ad yəgrəw tətiti dəy təlkamāt, tinaḍen-tina əssiwərnāt əzuk əlqanun n Afrik wa n əlhāq n əgg-adəm əd təsəgərt n Afrik ta təbdādāt fel əlhāq n əgg-adəm, isəggəwar wi n əzzarnin ogəznin əlhāq n əgg-adəm, əd wa n təxəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik. Təsəgərt n Afrik ta təbdādāt fel əlhāq n əgg-adəm təlā turagāt n igi n əššəyəl s əššəriya s əmmək wa s yətwəlfəḍ dəy əddənət, dəy əzayəz wa yəqqālān əlhāq n əgg-adəm əd wa n təxəllak ti n tənəsgəma, əmmək wa s tən-yəlfəḍ əlfəşəl wa n 60 n əlqanun n Afrik. Ənki as təsəgərt n Afrik ta təbdādāt fel əlhāq n əgg-adəm, yəljām-tāt ad təgu tənfa s mutag n əššəriya wi n fel təga məşnāt dəy əddənət dəy əzayəz wa n əlhāq n əgg-adəm, əzzar «təssədəd» fell-asən dəy awa yəqqālān igi n tənfa s təsusən ti n d-əgməḍnin təxəllak ti n tənəsgəma, meday as yəqqāl i əddənət əlməxsud ən tekle n taggašt n əlhāq n əgg-adəm wa tətāggu ak tāmert. Wāla ad yāmōs as əddāwlāten n Afrik ti n əxbəl nin tanaḍ ta n 107 n OIT ta n 1957 wər əggota, dəy as wələyyāt wər təxbəl tanaḍ ta n 169 n 189, tinaḍen-tina əsnatāt əhānāt əlqanun n əššəriya wa təlfəḍ əddənət ket-net, dəy ənki təfrāg ad təgu sər-əsnāt təsəgərt n Afrik ta təssəbdādāt əlhāq n əgg-adəm, əššəyəl. Əzzul-wāy yəlay əlməxsud məqqərən fellas əlfəşəl wa n 1.2 ən tanaḍ ta n 169 n OIT təffa təla n əlhāq əd taggašt i təxəllak ti n tənəsgəma ti n əlfəḍnin iman-nəsnāt əs təmust ta n tənəsgəma. Tolās, tanaḍ n əddənət ta

təqqälät älhäqän n ägg-adəm əd wi n əssəyasāt əd tənəf n əddənət ta təqqälät älhäq wa n tətīt, tāmätte d älyadāt ətīwälfädnāt dəy əššəriya wa fel təssän əddənət ket-net; təyyaq dəy äddäwläten n Afrik yas a yəymänän tinaḍen-tini, akid təyyaq tinaḍen n äddäwläten ti n əgänin eyäf əyyanda ti n ogäznin tixəllak ti n tənəsgəma. Dəy ənki äddäwläten n Afrik yəljām-tənāt ad agəznāt älhäq ən təxəllak ti n tənəsgəma, s əddəmulāt n əlfəşəl wa n l n əsnatāt tənəḍen-tinin, akid əlfəşəl wa n 27 ən tənəf ta təqqälät taggašt əd təyəlift n älhäqän wi n ägg-adəm, əd wi n əssəyasāt ən təxəllak ti n tənəsgəma fel təga məšnāt dəy əddənət ket-net. Dəy ənki älqanun n Afrik d əššəriya wa tətäggə dəy əzayəz wa n əššəriya wa təlfäḍ əddənət wər ənnəmädän ar taggašt əd təyəlift n älhäq ən təxəllak ti n tənəsgəma.

Məşnāt ta təgāt fel təxlək ta n Kel-Agəma dəy əddənət

Äddäwläten ti n əgänin eyäf əyyän əd tāmätte ta n əddənət əssänāt as tixəllak ti n tənəsgəma ähänāt tegälängält ta fel təkräs əddənət – ket-net, akid ta n Afrik, dəy ənki tala-näsnāt ənkärnāt dər-əs Taggäyen ägğotnin dəy əmnəyän-näsnāt dəy əddənət ket-net. Əlməwakkilän ən təxəllak ti n tənəsgəma ti n Afrik, wər tən-yəgəmməd əmnəy wələyyän, wa yəqqäl älhäqän ən təxəllak-näsän.

Dəy təllit ta n dujānbär dəy 2004, äsäggəwar wa n äddäwläten ti n əgänin eyäf əyyän, yəlfäḍ as tāmert ta ger 2005-2014 a yämösän temälält ta n əsnatāt ak məraw elan n äddäwläten ti n əgänin eyäf əyyän fel təxəllak ti n tənəsgəma. Ta təzzarāt temälält n ak məraw elan awāṭay wa n 1993 a dəy tofär. Tənəf-täy tāmös əyyāt dəy tənəḍen ti n əlänin xasil dəy təsəgərt n əddənət dəy awa yəqqälän taggašt ən təmust ən təxəllak ti n tənəsgəma, dəyənki tixəllak-tini ähänāt tizarāt ən tənəḍen ti n fel tənmannāk əddənət ket-net fel əššəriya-net. Sädderanän ən tāmälält ta n əsnatāt wər ämosän ar esəssəxi n enməttaf wa gänāt äddäwläten n əddənət gār-esnāt fel əḍḍəmun n təyəzzab ti n əxwälnin tixəllak ti n tənəsgəma, dəy əzayəz wa n təyäre, wa n məglaṇ, älhäq n ägg-adəm, älyadāt, əhənzazəy əd tətīt ən tāmätte.

Äddäwläten ti n əgänin eyäf əyyän əgänāt tinaḍen ägğotnin fel ad təşşən əddənət ket-net fel tixəllak ti n tənəsgəma, šilat ən: akaras ən təsəgərt n əššəyəl ta təbdädāt fel təxəllak ti n tənəsgəma dəy 1982, wa s yəwār əzək-net təsəgərt n äddäwläten ti n əgänin eyäf əyyän ta təbdädāt fel şäfnak əd taggašt ən təməttiwen ti n əs wər əffərur äket-näsnāt; akaras n äsäggəwar wa yəbdädän takkəst d äyora fel əlyəmur ket-net wa yəmmārən tixəllak ti n tənəsgəma, es tara n äddäwläten ti n əgänin eyäf əyyän dəy 2000 wa yəqqänän dəy äsäggəwar-näsnāt wa n mansaxän wi n təgawert n älxer əd tətīt; ənki as əffänāt əlməwakkil-

näsnät wa n ənaktab n awa yäqqälän älhäq əd tēməddurt ən təxəllak ti n tənəsgəma dəy əwəṭay wa n 2001; arabax ən təsusənt ta n äddäwläten ti n əgānin eyāf əyyān dəy əddənət, ta təqqälät älhäq ən təxəllak ti n tənəsgəma, dəy äsəggāwar-net wa n mansaxān dəy əzayəz wa n älhäq n ägg-adəm dəy 2006, d igi n matoräg n äddäwläten ti n əgānin eyāf əyyān fel tədhəlt ən təxəllak ti n tənəsgəma, fel ad əgrwān əlməwakkilän-näsnät tēdhəlt ta n eggaz n əmnəyān wi n əssərtəynin äddäwläten dəy əddənət.

Təyyaq tinəmənnəka, šilat n OIT əd Banki ta n əddənət əntənəti da əgānät tinaḍen molnin fel taggašt n älhäq ən təxəllak ti n tənəsgəma d təttit-net. OIT yəgā əlməxsud wa ze dəy ilal i təxəllak ti n tənəsgəma (əlməxsud-wāy yəkkās-du a molän fel təxəllak ti n tənəsgəma n Afrik d Ejjəya) əd tānaṭ ta n 169 n OIT, ənta yas a yāmōsān əmutäg n əššəriya wa fel təššan əddənət ket-net (wa s arwada wər əbbərbār i xəbbelät n äddäwläten). Bašan yələyəlqim yəzzəwen wa yəqqälän älhäq ən təxəllak ti n tənəsgəma. Banki ta n əddənət, ənta, tənəmənnək əd təxəllak ti n tənəsgəma dəy əddənət ket-net, fel əssəyasāt-net ta n tədhəlt i asnät; ayora-wa tətinnənnik əd tixəllak n Afrik ti n tənəsgəma.

CADHP yārāy ad ägrin əlxəkumān wi n Afrik əd kel-tədhəlt kəllu d wi n təmmār tānaṭ-tāy fel ad ətəggāzān əmnəyān wi n əššərtəynin äddäwläten, ətəgginin s əddəmulät ən təxəllak ti n tənəsgəma d ti n əs wər əffərur äket-näsnät, akid tisəgar n əššəyəl ti n äsəggāwar n äddäwläten ti n əgānin eyāf əyyān, wa yəbdādān fel tēmättiwen ti n əs wər əffərur äket-näsnät, əd tisəgar-net ti n əbdādnin fel təxəllak ti n tənəsgəma, d äsəggāwar-net wa yəttāfān tinaḍen ti n əqqānin tixəllak ti n tənəsgəma.

Tənfə n məšnät ta təgay əddənət fel təxəllak n Afrik ti n tənəsgəma

Təsəgərt n Afrik ta təqqälät älhäq n ägg-adəm əd təxəllak, wər tāmos ar äsəggāwar zəwwərān yəbdādān fel älhäq n ägg-adəm dəy Afrik ket-net, dəy ənki wər t-yəlla əmmək wa ze s wər ənəkəd i təküräyt ən tāwšiten təyyaq n Afrik ti n s oglänät timxutar-näsnät imukay, akid ta n äddäwläten ti n əgānin eyāf əyyān əd tāmätte dəy əddənət ket-net. CADHP yəššan as igi n əššəyəl əs təssäyrot ta n təxəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik, yāmōs ārāt yəzzəwen, dəyənki yoggā dəy təssäyrot-tāy əzzulän wər nəha ar Afrik, fel aggaḍən säddeeranən-net wi n migra yəšširtəyān arwa tāh-e tənfa.

Bašan, CADHP yodmān as əsawaḍ wa təga tāmätte dəy əddənət ket-net dəy awa yəljāmān tixəllak ti n tənəsgəma, ənta a ze fel təgu tanaṭ kəllu dəy tizarāt. Əlməxsud wa ze s əlfədnät tēməwit ta ze s təxsəbnät

tənađen ti n tənāt-əmmärnin, s əmmək wa s tən-təlfäq tənät ta n 169 n OIT əd təsəgərt ta təşyälät fel təxəllak/timättiwen ti n tənəsgəma ta n CADHP ənta a yämôsän əlməxsud wa n tizarät wa ze fel təsdəwu təsgərt n Afrik dəy tənađen-net kəllu.

Əmmək wa s yətwälfäd awen, yəllikän as Afrik wər təmos ar kumartäy n älyädäten. Igati-näsnät äddäwläten ti n Afrik əşşirtäynät täwšiten wər nədrew əsab, n as təyyad əhänät dənəg ən təyyad, təyyad da ərikəmmätnät daw ti n yänin. Täwšiten-tina kəllu wər əmôsənät ar tixəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik. Bašan wər əh-enät daw ti n yädnin ar fel alxal d əlxəkum, yewäy-du əzzul-wäy eşəfnək-näsnät d iba n mila. Igi n əşşəyəl əs təfirt ta n təxəllak ti n tənəsgəma, wər ənnəmäd ar ezərəz n əzzul-wäy dəy ənnizəm wa n äzzəman d əsawad wa dəy-əs təga əddənət ket-net, d əşşərədən-net wi n dəy-əs əqqännin. Təfirt-təy ənta a yənəqqin əddəlil ən təmse ta n iba n tärä n mila ger täwšiten- əlmisal, šilat ta du-tərəwät əzzul wa s əttəynät təyyad täwšiten s əddəmulät n as oglänät äket d igi n tənfa dəy əmədal-əşawad-way. Wər t-yəlla əmmək wa ze s yəfnəz əggənzu d əlləqqu d taggašt ən təmätte. Ayəra-wa ənnizəman äggətnin ətiwəggän fel alakay n əlləqqu i təxəllak ti n tənəsgəma. Yäffo-du, as wäla ad yəmos as ənnizəman-wini əbbillänän fel timxutar ti n iba n aman, d iba n läkkätärotän, d awa dər olän, wər din-əfnəzän iba n mila d enməgzar ger täwšiten.

Wər t-yəlla əmmək wa s əşəggəwar šilat ən təsəgərt n Afrik ta təbdädät fel əlhäq n ägg-adəm, ad yəggəwər wər əssənkid əlxəkumän wi n Afrik dəy igət ən təxəllak-näsän, as arwa da əhän-tän əlyibän win əkukəl n əlhäq n ägg-adəm wa n təxəllak ti n tənəsgəma, wər nəmməkkän elan dəffər əlistixlal, yəqqəl as wər əzzəkkätnät tənamarəten, şəfnak, etwəhdab, ad təggəz əlyadät-näsnät təzak n ad təbbättät kəllu da.

A təqqäl təfirt ta ze s yətwəggu əşşəyəl fel ekkas ən sännal ən təxəllak-tina, yähôr ad əssännät äddäwläten kəllu as əlyib-wen yəlle əzzar ənyinät-tu, dəy tərəbät, fel taggašt n əlhäq n ägg-adəm əd wi n təmätte əmôsənin fərəd. Təssäyrot-ta wäla ta wər ze təgdəl ekkal ən tənađen.

Yəllikän as, yähôr ad yətwəggu əşşəyəl əs təfirt ta n təxəllak ti n tənəsgəma dəy əzayəz wa s təlay əlmiyna, wərge wa ze dəy təqqəl lähän, wa ze s əgrəwnät tiyyad täwšiten əlləjamän d əlhəqän oglänin wi n ti n yädnin, meda tärəw-du enməgzar ger täwšiten n äddäwlät. Kälakäla ten ənnahayät, wər tənəmhəz d ənnəzər wa wər təha tənfa d əlxer i ak əyyän. Təfirt ten wər tənəmäd ar igi n tənfa s mutag əşşölänin dəy əlxurrəya, wa ze s əgrəwnät täwšiten ti n ətwänfärnin əlhäq n ad ədrəwnät əd ti n yädnin əkal dəy səmyar, əməlnat tala-

nāsnāt tiwər tāqqāft a tāqqāl. Təfirt-tāy ənta a ze s əgrəwnāt tāwšiten tiyyad- dəy igət ən tāwšiten n əddāwlāt - ti n əlfādnin iman-nāsnāt əs tənəsgəməya, ti n əgārrāwnāt təkunen wər nəla əlqimā, s əddəmulāt n əlyadāt-nāsnāt əd taggəzen-nāsnāt, fel ad yətwəggu ənnəzər yətwəggu əddəmun fell-asnāt.

Təfirt-tāy arwa ənta ze s əgrəā tixəllak ti n tənəsgəma taškalt ta ze s əzzākken erk əzzulān fell-asnāt dəy əzayəz wa n əlhāq n əgg-adəm, wərge fel təmust n əlyalim yas, bašan s əddəmulā ən təmust ən tāwšiten əd təməttiwen. Əmmos əlmiyna n təfirt-tāy yəgr-e ak əyyān s əlmiyna-net wa n tidət, a tt-yāmosān wa ze dəy ədmīnāt ad əgrəwnāt tāwšiten-tini tarrāyt ta ze dəy əmsəsəgrināt d əlxəkumān ən kəllān-nāsnāt, fel taggašt n əlhāqqān-nāsnāt wi n əlyalim, wi n təmətte, wi n xasil əd wi n ze s təgu fell-asnāt məšnāt ta n təxəllak ti n tənəsgəma, əlānin turagāt n ad tənāt-ədhəlān əlxəkumān fel ti-n-tufat-nāsnāt.

Wər t-yəlla əmmək wa ze s əgināt taggāyen ti n əbdādnin fel əlhāq n əgg-adəm tənfa i tāwšiten tin tənəsgəma ar ad ənimānnəknāt dəg təkkāyen-nāsnāt ti n tənāt-əmmərnin de təsəgar n Afrik ti n əbdādnin fel əlhāq n əgg-adəm, ənmənnəknāt fel təməwit ta ze s əkrəsnāt əddāwlāten dəy əzayəz wa n əlxurrəya dəy əmos igət ən tāwšiten-nāsnāt təgəttāwt, ti n as təmust əd tənna n ak əyyāt təməs-asnāt tanaṭ əssimyərnāt, s osābnāt.

Əmmos ad əylāsnāt dəy erk əlyibān, əttəynāt s əmmək wa s əxsābnāt tinaḍen ti n tənāt-əmmərnin, tixəllak ti n tənəsgəma ti n Afrik əd təməttiwen ti n dər olānāt, əfrāgnāt a dd-awəynāt a yäggen dəy təttit, d əssəyasāt ən kel-Afrik d əhənəzəy-nāsnāt. Dəy ənki yəljām əddāwlāten ti n Afrik ad əssənāt as əmōsnāt-asnāt ərrəzəy wər nəla šilat, kud, əlxəkum yədmān ənki, igi n ənnizāmān wi n təttit yāššogdān kel-əddāwlāt kəllu i rəyīsān.

Igi n əssəyasāt təmmunāt tāhā tənfa i kel-əddāwlāt təssimyərnāt əlhāq n əlyalim əd wa n təmətte ən tāwšiten ti n təxəllak ti n tənəsgəma, yəfrāg ad yəzzəzrəy əlyəmur wa n tigget ən təyyətte dəy Afrik ket-net. Əzzul-wāy wər ze yəgu tiwər sāmɣar n əlyadāt n ak tāwšit əd taggəzen-net, təmust n ak əyyāt, əd tədhəlt ta tāqqālāt əddərnāt n ak tāwšit, əntəni a yəttākkāsān əlbaz dəy tigget ən təyyətte d iba n əmsəlak. Dəy ənki wər əmməkkān ad yətwəyləy əlməxsud wa n tāwšiten dəy ənnizām a yəqqāl. Əlmisal dəy əttarix n əddənət ket-net, yətwəgrin as esusem fel awa yəqqālān tāwšiten wər t-yāha alxer, arwa wər əššidiw kel-əddāwlāt. Sāmɣar n iba n mila d igət ən tāwšiten n əddāwlāt yas a yəsīnmərin ayalak, idāwān.

Dəy āyarad ən betu, yəllikān as tixəllak ti n tənəsgəma n Afrik əd təməttiwen ti n dər olānāt, fāw yəttāmāccu əllāmana-nāsnāt, d əlhāq-nāsnāt wa n təmətte; dəy ənki əlqanun n Afrik wa yəbdādān fel

álháq n ágg-adám , yámôs amutág táha tónfa dáy azayáz wa n taggaš n álháq ən tāmättiwen ti n tənəsgəma; s əddəmulāt n əššəradān n əššəriya wi n ətwāmālnin dáy áfalla wi n təsəgərt n Afrik ta təbdādāt fel álháq n ágg-adám , a yəffān tixəllak ti n tənəsgəma turagāt n agamay álháqān-nāsnāt dáy ádag kəllu, fellas ayər a dasnāt-yāmos. Dáy ayruḍ, təfirt ta n «təxəllak ti n tənəsgəma», kud wər tāt-yəxbel a yāggen da, yāffo-du as ənta a yəxsābān əjjāllāt n Afrik, fellas təlfād i tāwšiten ti n yəgrāw erk əzzul a yəqqāl wa n álháq n ágg-adám, təxsāb-asnāt izuyaz wi n ze dáy təknu tāyara fell-asnāt.

Təsəgərt n əššəyəl n Afrik ta təbdādāt fel təxəllak/tāmättiwen ti n tənəsgəma

Albab-wa wər ənnəmād ar alafaḍ n əmmək wa s təkraş təsəgərt n əššəyəl n Afrik ta təbdādāt fel təxəllak/tāmättiwen ti n tənəsgəma yelfād arwa əzukān-net kəllu d əššəy əl-net.

Akəras ən təsəgərt ta n əššəyəl d əzuk wa tāt-yəwārān

yur əmnəy wa n 28 wa n fāw dáy wambar 2000, ad dáy təxsāb təsəgərt n Afrik «tanaḍ ta təqqālāt təxəllak/tāmättiwen ti n tənəsgəma»təssəwār-tān əzuk n igi n:

- ənnəzər fel təfirt ta n təxəllak/tāmättiwen ti n tənəsgəma n Afrik;
- Igi n əlfaydāt fel tónfa ta ze d-yawəy əlqanun n Afrik wa yəqqālān álháq n ágg-adám əd tāmätte i tāmättiwen ti n tənəsgəma;
- Igi n tənəḍen ti n tāhā tónfa fel ənnəkud d igi n əššəyəl s álháq ən təxəllak/tāmättiwen ti n tənəsgəma.

Təsəgərt ta n musānān amnəy wa n 29 a dáy əkraş yur əmnəy-net wa n xasil ən mayyu dáy 2001 āhān kəraḍ əlməwakkilān ən CADHP, kəraḍ musānān wi n tāmättiwen ti n tənəsgəma n Afrik d əmusān əyyān wa yəgān tegāwert ən man-net. Təsəgərt n əššəyəl təga əsaktab wa tāt-yəssəwār əzuk-net a tt-yāmôsān «Əsaktab ən Təsəgərt n əššəyəl n Afrik ta təbdādāt fel təxəllak/tāmättiwen ti n tənəsgəma» (wa s yāmôs alkaḍ-wa ezəgzal).Tellit ta n wānbār 2003, a dáy təxbāl təsəgərt n Afrik əsaktab-wa. Tanaḍ ta fel ətwāxbāl əsaktab-wa tāhōr a fell-as əssānnāt əddāwlāten ti n təşşərtāy təsəgərt-tāy əd Kel-tānaḍ dáy

əddənet. Tanaṭ-tāy tāššôca äddät ən musānān s əššin elan, təssəwār-tān əzuk wər nāmos ar:

- Agaraw n əzrəf wa ze s təšyəl təsəgərt-nāsān əs tədhelt əd təlalt ən mərrezəyān, taggāyen əd tənənnəka ti n yəmmār əššəyəl-wa;
- Agaraw ən sālan d-əgmāddnin idāggān fārōrnin (akid əlxəkumān, taggāyen ən tāmātte, tixəllak ti n tənəsgəma d tēmāttiwen-nāsnāt) wi n əqqālnin ekukəl n əlhāq n āgg-adəm əlyibān wi n dəy wər tu-təlla tāra n man ən təxəllak ti n tənəsgəma;
- Igi n fārākta dəy källān fel əkərrər n əlhāq n āgg-adəm ən təxəllak /tēmāttiwen ti n tənəsgəma;
- Alafaḍ ən tənəḍen d ənnəsixatān wi n əs yəmməkkān ad əgin fel ənnəkud i əlhāq n āgg-adəm d awa dər olān wi n təxəllak/tēmāttiwen ti n tənəsgəma;
- Igi n əsaktab fel ālafaḍ n əššəyəl wa yəgān dəy ak ənməy wa n xasil ən təsəgərt n Afrik;
- Təffa n əfus, kud yāra meda tāh-e tənfa, i təyyaḍ taggāyen, tinmənnəka, tisəgar əddənet d ammas n äddāwlāten ti n əbdādnin fel əlhāq n āgg-adəm.

Əššəyəl ən təsəgərt ta n əššəyəl

S əddəmulāt n əzuk wa tāt-yəwārān (s əmmək wa s yətwālfāḍ dəy albab wa n āfalla), Təsəgərt ta n əššəyəl təsīmatāg sādad n əššəyəl-net ket-net akid iwāzlan wi n ze təgu dəy källān, əmnəyān-net wi n əsəssəgri n tāmātte, tibāršāyālen ti n təffa n sālan əd ti n fārākta. Dəy a yaynāyān medāy arwa da təsəgərt ta n əššəyəl təgāy əššəyəlān-wina:

- Əsaktab wa yəlfāḍān əzzul ən təxəllak ti n tənəsgəma yətiwafāssār dəy tənəgəst əd təfrənsist mera arwada yətiwāffu i āyalak āggōtnin, akid əlxəkumān wi n Afrik, tisəgar ti n əbdādnin fel əlhāq n āgg-adəm, tinmənnəka n Afrik əd ti n əddənet ket-net, əd Kel-ənbārsite. Əsaktab ad yāttāwāt dəy a yāhōzān yəqqəl əlkətab dəy tarabt fel ad

yətwizən dəy kəllən wi n dəy təga təyman.

- Təsəgərt n əşşəyələ tətəş-in ikəllən wi n dər tədrəw tassaq fel ad təgrəw isəlan əzzar tafər fərakta fel awa yəqqālən tixəllak ti n tənəsgəma. Tegadest ən kəllən wər tənəmäd ar igi dəy tənaden tagäyen kəllu ti n yəmmär əşşəyələ-net (əlxəkumän, tisəgar n äddäwlät tin ebdadanin fel əlhäq n ägg-adəm, tagäyen ən tāmättte, tesegar n əddənət əd təwšiten ti n tənəsgəma) fel takkäyt ta təqqälät əlhäq ən təxəllak ti n tənəsgəma d emmek wa ze s emmuzelan. Tigädezen ən kəllən, wər ämosnät ar əyyän dəy əşşəyələ wi n ze fel egu enmənnak ger təsəgərt n Afrik, əlxəkumän əd wi n

təmmär tanat-täy kəllu. Ar Aṣora-wa ikəllən wi n təggədäz təsəgərt n əşşəyələ da: Botswana, Namibəya, Nijer, Burundi, Äddäwlät ta n Kongo, Libəya, d Uganda.

Isaktabän wi n əlfädnin əlyəmur n əlhäq n ägg-adəm dəy kəllən-wina yəxdär s a dd-yənbəy meda təxbəl-tu təsəgərt n Afrik. Tigädezen tiyyad əxdärnät, ti n əkkänin Tanzanəya, Aljazayər, Həbaša d Rəwanda.

- Marda Təsəgərt n əşşəyələ tətəggu amnəy yəşširtäyän Kel-Afrik wa yəqqālən Afrik ta n gäregäre, ze yəgin dəy Kəmaru, dəy Sutanbar 2006. Amnəy wäy sədderan-net wər ämos ar igi n äddäwläten ti n təşşərtäy təsəgərt n Afrik dəy səlan akid tisəgar n əddənət ti n əbdädnin fel əlhäq n ägg-adəm, ti n tāt-əbbəbbänin, fel əşşəyələ ən təsəgərt n Afrik d əssəyasät -net ta təqqälät əlhäqən ən təxəllak ti n tənəsgəma. Wa yəzzarän dəy sadderanan n emeny-way wər ämos ar igi n takkäyt əd naxbalən-net. Əllən-tu wəyyad əmnəyän ən təgälängälen n Afrik ti n yädnin əntənəti da.

- Təsəgərt n əşşəyələ taha iyyan əşşəyələ n emšəšula n əşšərədən ən kəllən n Afrik fel ad yətwəssən əmmək wa s oggəzän əlhäq ən təxəllak ti n tənəsgəma. əşşəyələ-wäy addat ən kərad elan a fel əgmad, təsəgərt n əssəgəl a tt-yossäyän əd tədhəlt n OIT, a ttu-təgu təsəgərt ta təbdädät fel əlhäq n ägg-adəm ta n ənbərsite ta n Pərtorəya, d äddäwlät ta n Afrik ta n Agäla.

- Təsəgərt n əşşəyələ təşyäl fel təšäyhat zəwwərät ən təsəgar ti n əşyäl nin fel təxəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik. Deran n əşşəyələ-wäy wər ämos ar esəryəs ən tassaq gār-es əd təsəgar ti

n əşyālnin fel ālhāq ən təxəllak ti n tənəsgəma, dəy tənfa n ak əyyāt.

- Təsəgərt n əššəyəl ad təgu tirāwt ən sālan fel ad abbazzenisalnn n əššəy əl-net dəy əddənet əgrəwnāt təyyad tisəgar ti n əşyālnin fel ālhāq ən təxəllak ti n tənəsgəma ad əgināt dəy a yāggen isālan fel əlmiyna n əššəyəl-nāsnāt.

Tezərəst

Təsəgərt n əşşəyələ ta n Taggäyt n Arik ta təbdädät fel təxəllak/təmättiwen ti tənəsgəma tələ əşşəyələ yəknān igət, yāmōsān mägğāt tāhā tənfa fel tətīt ən təbillant ta əlhāq n ägg-adəm wa təxəllak ti n tənəsgəma. Nodma s mägğāt-tāy ad tāt-əxbəlān kel-ākal kəllu wi n təmmār.

Taggäyt n Afrik, s əddəmulāt n əsaktab-net wa das-əgan musānān-net, təfrāq tarräyt ta tāmōsāt fārāq i ak əyyān dəy əzayəz wa n taggast n əlhāq ən təxəllak ti n tənəsgəma dəy Afrik. Dəy ənki təssān fel təmust ən təxəllak ti n tənəsgəma əd teməddurt-nāsnāt dəy Afrik d əlməxsud wa s əlhāq-nāsnāt wər t-yālla əmmək wa ze s yəzluləy as wər əlkem i əşşərəđān wi n əlqanun wa n Afrik.

Taggäyt n Afrik təssān as əlməxsud wa yəqqālān əlhāq ən təxəllak ti n tənəsgəma yəkmā a yäggen dəy naxbalān-net wi n Afrik. Ənki as, yoffa ad yəgu əmsəsəgra molān, wa ze dəy təgu takkäyt fel tāqqāfen kəllu tiwər ayalay ən ta wāla ta d iba n ənmağra. Alxätta kəllu ta d-yewāy alxal-wāy ad təmmiru dəy əmsənəgra d tāra n tətīt. Taggäyt n Afrik todmas, tisəgar əd Taggäyen d əlxəkumān kəllu wi n Afrik wi n yəmmār əlhāq n ägg-adəm, ad əlin sədderan n ənəkud iəkukəl ən tələqqawen, tixəllak ti n ətwānfārnin, yəgrāw şāfnak a dəy əga.

Təsəgərt n əşşəyələ tan Taggäyt n Afrik ta təbdädät fel təxəllak / təmättiwen ti n tənəsgəma wər təkres ar fel tāra n igi n əşşəyələ d əlxəkumān, tisəgar n əddāwlāt tin əbdādınin fel əlhāq n ägg-adəm, akid ti n taggäyyen tin təmätte, ti n əddənət əd tisəgar kəllu ti n əddōbātınin a tāt-ədhəlnāt əs sālān, wi n təyəzzab kəllu ti n gārrāwnin tixəllak tin tənəsgəma ti n əhānin Afrik. Taggäyt n Afrik əd təsəgərt ta n əşşəyələ fel təxəllak/təmättiwen ti n tənəsgəma əsīdarānnā ad ədrəwnāt betu tāhā tənfa d tisəgar wāla əddāwlāten kəllu tin yəmmār əlhāq n ägg-adəm əd tətīt-net fel taggast əd təyəlift n əlhāq ən təxəllak ti n tənəsgəma. Təddəmut tāhā, ənižam wa nosäyket-nāna, d iba n igi n san ən kəyəyān əd təkəddal fel ad ad yətwəssən ədāg wa dəy ətāmāccu əlhāq ən tələqqawen ti n tənəsgəma, fel taggast-nāsnāt dəy təlkamāt.

Notes

- 1 Les Pygmées de la région des grands Lacs portent différents noms, suivant le lieu où ils vivent. Ainsi, ils sont appelés Batwa au Rwanda, au Burundi, en Ouganda et dans l'est de la République Démocratique du Congo (RDC). Ils sont appelés Bambuti dans la forêt Ituri de RDC et Baka dans la forêt Labaye en République Centrafricaine (RC) et dans la forêt Minvoul du Gabon. Ils se nomment eux-mêmes Yaka et Babendille dans le nord-ouest du Congo et Baka et Bagyeli au Cameroun.
- 2 Eide, Ashjorn et Erica-Irene Daes: "Working Paper on the relationship and distinction between the rights of persons belonging to minorities and those of indigenous people", United Nations paper E/CN.4/Sub.2/2000/10 Juillet 2000.
- 3 Il faut cependant mentionner que bien que les droits des minorités soient conçus comme des droits individuels exercés collectivement, les débats continuent sur la question des droits des minorités.